

"הצדיקים, במיחתם קרויים חיים"

אבי זיני

"אמר רבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן: שלושה ספרים נפתחים בר"ה: אחד של רשעים גמורים, אחד של צדיקים גמורים ואחד של בינוניים. צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, בינוניים תלויים ועומדים מר"ה ועד נוה"כ. זכו, נכתבים לחיים. לא זכו, נכתבים למיתה" (ר"ה ס"ז:).

בבעיית הגמול בראש השנה עוסקים גדולי המחשבה בהרחבה, מתוך ידיעה ברורה, שפתרונה יבהיר את תכלית חפילתו של כל יהודי לפני קונו בר"ה.

את הבעייתיות בנושא, מבטא הפני יהושע למסכת ר"ה: "... כאן יפה לקצר כמו שאמרו חז"ל "במופלא ממך על חדרוש ובמכוסה ממך על החקור" ועניין הספרים האמורים כאן בוודאי הם עניין מופלא, ואדם אחד מני אלף ידע להשיג מהות ואיכות הספרים על מתכונתם, ואפילו משה רבינו ע"ה התקשה בזה. לכן אמרתי בליבי לדלג ולקצר במקום שאין להאריך... .. אך כל איש ישחוק לדעת קצת ענייני הדין ביום הזה... .. לכן מצאתי עצמי מחוייב בדבר להרחיב הדיבור קצת ולדקדק ולהבין הדברים כפשוטם".

תחילה נבאר את הקשר הענייני בין מסכת ר"ה לבין דברי ר' כרוספדאי. המשנה הראשונה עוסקת בענייני ארבע ראשי שנים ביחס לאנושות עצמה, ואילו המשנה השניה עוסקת בארבעת הפרקים בהם העולם נידון. אחד מארבעת הפרקים האלו הוא ר"ה, שבו כל באי עולם עוברים לפניו ככני מרון, שנאמר "היוצר יחד ליבם המבין אל כל מעשיהם" (תהילים ל"ג). בעקבות פרק זה שהעולם נידון בו, באים דברי ר' כרוספדאי, כשבהמשכם ישנה מחלוקת כיצד לומדים את דבריו מהפסוקים. ה' אבין למד מהפסוק "ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו" (תהילים ס"ט). ורב נחמן בר יצחק לומד מהפסוק "ואם איין, מחני נא מספרך אשר כתבת" (שמות ל"ב). לאחר מכן מובאת ברייתא על שלוש כיחות ליום הדין, המתחלקות אף הם לצדיקים, רשעים ובינוניים. הצדיקים - נכתבים ונחתמים לאלתר לחיי עולם, רשעים - נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנם, ואילו לגבי הבינוניים - נחלקו בית הלל ובית שמאי. על ברייתא זו מסתמכים מספר מפרשים בהסבר דברי ר' כרוספדאי.

על מנת להבין את דברי ר' כרוספדאי, עלינו להגדיר תחילה את המושגים: צדיק, רשע ובינוני.

בהגדרת מושגים אלו, קיימות ארבע שיטות עיקריות: השיטה הראשונה היא, שמפשוט דברי ר' כרוספדאי משמע שצדיק גמור הוא, מי שזכויותיו מרובות מעוונותיו ואילו רשע גמור הוא, מי שעוונותיו מרובים מזכויותיו, והבינוניים הם אלו שזכויותיהם וחובותיהם שקולים. התוספות בר"ה ט"ז: (ד"ה "ונחתמים לאלתר לחיים") מדייק פרוש זה מעצם קיומו של ספר הבינוניים. וזה לשונו: "מדקא חשיב בינוניים משמע דצדיקים קרי למי שזכויותיו מרובים ורשע למי שעוונותיו מרובים. הרי"ף והרא"ש מצטטים גמרא בקידושין ל"ט: ומה משמע שאף הם מפרשים כך. בקידושין כתוב: "כל העושה מצווה אחת, מיטיבין לו ומאריכין את ימיו ונוחל אח הארץ וכל שאינו עושה מצווה אחת, אין מיטיבין לו ואין מאריכין לו את ימיו ואינו נוחל אח הארץ". ור' יהודה מסביר את פירוש המילים "כל העושה מצווה אחת", שאין הכוונה אך ורק למצווה אחת, כי אם לאדם שעושה מצווה אחת יתירה על זכויותיו, ודברי ר' יהודה מובאים ברי"ף וברא"ש מהרמב"ם בהלכות חשובה פ"ג ה"א משמע גם כפרוש הפשט: כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכויות ועוונות מי שזכויותיו יתירות על עוונותיו: "צדיק", ומי שעוונותיו יתירות על זכויותיו: "רשע", מחצה למחצה: "בינוני".

השיטה השניה בהסבר המושגים, היא שיטתו של הרמב"ן, בדרשחו לר"ה (הוצ' מוסד הרב קוק עמ' רכ"ח) אומר הרמב"ן שכל הזוכה בדינו נקרא צדיק גמור וכל המחוייב בדינו, נקרא רשע גמור, והמעוייין, שמשקלו לכאן ולכאן, נקרא בינוני. אם כן יתכן מצב של רשע גמור שעבד ע"ז ועבר על גילוי עריות ושפיכות דמים ובכל זאת יחיה בשנה הזאת, מכיוון שהוא צדיק בדין הספציפי שעליו הוא כרגע נידון. והרמב"ן מביא כראיה את אחאב שנאמר בו "הראיה כי נכנע אחאב מלפני, יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו". ויחכן גם מצב הפוך, שאפילו אם אדם קיים את כל התורה כולה והורה הלכה אחת בפני רבו נחתיב מיחה בכך, מכיוון שהוא רשע בדינו. הלחם משנה מסביר אף את שיטת הרמב"ם כך (כפי שיוזכר בהמשך) הסורי אבן מסביר בדומה להסבר הרמב"ן, ולדעתו אף רש"י למסכת ר"ה סובר כך, שהרי מיד לאחר דברי ר' כרוספדאי מובאת הברייתא "שלוש כיתות ליום הדין" ושם רש"י מסביר שצדיק - הכוונה לאדם שיש לו רוב זכויות, ורשע - אדם שיש לו רוב עוונות ובינוני - מחצה על מחצה. ואם רש"י הוצרך לפרש כך את הברייתא ולא פירש כך את דברי ר' כרוספדאי שקדמו לברייתא, משמע שיש חילוק לדעת רש"י בין המושג צדיק ביום הדין (ברייתא) לבין המושג צדיק בר"ה (ר' כרוספדאי) (ויום הדין ור"ה אינם בהכרח אותו יום כפי שנראה מהברייתא).

השיטה השלישית היא שיטתו של המהרש"א המתרצת קושיות, שהוקשו על פרושי הרמב"ן והרמב"ם (ושיוזכרו בהמשך), שיטתו היא, שצדיק, הוא האדם

שיש בו רק שגגות ונקרא חוטא על פי הפסוק: "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחסא" (קהלת ז') לעומתו הרשע הוא האדם שיש בו חטא פשע ומרד, ובינוני הוא האדם שיש בו חטא במזיד אבל לא מרד.

השיטה הרביעית מובאת בסוף דברי המהר"ל כחידושי אגדות על מסכת ר"ה. לדעת המהר"ל, צדיק הוא ללא שום חטא ולעומתו, הרשע הוא הרשע הגמור ללא שום זכות, והבינוני הוא כל מי שיש לו זכויות ועוונות גם יחד. כראיה לדבריו, מדייק המהר"ל מדברי ר' כרוספדאי, לא נאמר בדבריו לגבי הבינוניים "אם יחזרו בתשובה נכתבים לחיים" אלא "אם זכו נכתבים לחיים" (ונראה שראיה זו טובה אף לשיטת הרמב"ן שאם זכו בדין זה נכתבים לחיים. ולא, אם חזרו בתשובה).

לאחר שהבהרנו את המושגים צדיק, רשע ובינוני, עלינו להסביר את פשר גזר הדין ומהותו.

מפשט הגמרא משמע, שפירוש המימרא של ר' כרוספדאי היא, שצדיקים, (דהיינו זכויות מרובות על עוונות) יזכו לחיות מר"ה זה עד ר"ה הבא, והרשעים, (דהיינו עוונות מרובים על זכויות) ימותו באותה שנה, ואילו הבינוניים, שהם מחצה על מחצה, אם יזכו ויחזרו בתשובה, יחיו באותה שנה, ואם לא יזכו - ימותו. והימים הנוראים נועדו לבינוניים בלבד. הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ג הלכה ב' סובר אף הוא בשיטה זו: "אדם שעוונותיו מרובים על זכויותיו" מיד הוא מת ברשעו שנאמר "על רוב עוונך" ובהלכה ג' כותב הרמב"ם: "מי שנמצא צדיק נחתם לחיים, ומי שנמצא רשע נחתם למיתה והבינוני תולין אותו עד יום הכיפורים, אם עשה תשובה נחתם לחיים ואם לאו נחתם למיתה".

גישה זו מעוררת בעיה מציאותית חזקה מאוד המובאת במספר מקומות. החוספות בר"ה ט"ז: (ד"ה "ונחתמים לאלתר לחיים") מקשה על פירוש זה.

לפעמים יתכן שצדיקים נחתמים למיתה ורשעים לחיים. וכי כל הרשעים מחים מיד וכל הצדיקים חיים תמיד? הראב"ד בהלכות תשובה מקשה אף הוא קושיא זו, וכמוהו הרמב"ן בדרשתו לראש השנה שמחזקה בהוכחות מפסוקים כגון "יש צדיק אוכד בצדקו" (קהלת ז') וכן "אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים" (קהלת ח') ובכלל ישנה תמיהה על חוסר הצדק של מיתת הצדיקים וחיי הרשעים.

החוספות מתרץ קושיא זו באמצעות ביאור המילים "ונחתמים לאלתר לחיים" אך דבריו אינם ברורים. ואלו דבריו: "וכל זה דקרי הכא גבי רשעים מיתה, זגבי צדיקים חיים כלומר לחיי עולם הבא". החוספות רא"ש מסביר את דעת חוספות, שאותם חיים ומוות שהוזכרו, הם חיי עולם הבא

ומיתח העולם הבא. כלומר, שהמאורעות שיארעו לו והגזירות שיגזרו עליו בשנה הזאת תלויים בר"ה, וכל זה, מפני שגוזרים על הצדיק גזירות קשות בעולם הזה על מנת להיפרע ממנו על עוונותיו, וכן על הרשע גוזרים גזירות טובות, על מנת ליחן לו שכר מצותיו בעולם הזה, שנאמר "ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו" (דברים ז').

הרשב"א מקשה על הסבר תוספות: אם נאמר כדבריו, שחיים, הם העולם הבא, הרי אפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה בסוף ימיו נאמר עליו, שאין מזכירים לו שום רשע מרשעו, ואם כן, כיצד נחממים הרשעים לאלתר לגיהנום, וכנ"ל הפוך לגבי הצדיקים, שהרי אם היה צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, איבד את כל הראשונות, וכיצד יחכן לומר שהוא נחתם לאלתר לחיי עולם.

הלחם משנה על הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ג ה"ב וה"ג (שהובאו לעיל) מסביר את דברי הרמב"ם בצורה שונה ממה שהובן מפשט דברי הרמב"ם, כל זה, על מנת לחרץ את קושיית הראב"ד על הרמב"ם. מסביר הלח"ם: כוונת הרמב"ם בה"ב בדבריו "מה ברשעו" זה כתוספות, כלומר מיתח עולם הבא (אך נושא זה כלל לא קשור לסוגייתנו), ובניגוד לתוספות, אין הכוונה לשיקול דעת שמובא כל ר"ה, כי אם לשיקול דעת שמובא לדיון לאחר המוות. לעומת זה בהלכה ג' שהיא ציטוט מסוגייתנו מדובר על דבר שונה לגמרי מהלכה ב', הכוונה כאן היא למיתה ממש וביאור המילים צדיק, רשע ובינוני הוא זהה לפירוש הרמב"ן שהוזכר לעיל, כלומר, צדיק הוא הצדיק באותו הדיון ורשע הוא הרשע באותו הדיון. ומדייק הלח"ם את הסברו מלשון הרמב"ם. שבהלכה ב' הרמב"ם מתבטא בלשון "אדם שזכויותיו מרובים מעוונותיו" כלומר, זה אדם שמצבו הכללי הוא חיובי והוא הצדיק הגמור ואילו בהלכה ג' התבטא הרמב"ם: "צדיק נחתם לחיים" וזה אינו צדיק גמור אלא צדיק בדין. והכוונה היא בה"ג שאפילו אם היה רשע גמור והקב"ה רוצה לפרוע לו שכר מצווה, הוא יקרא צדיק בדין הזה.

כפי שראינו, קושיות החוס' והראב"ד על פשט הגמ' ותיזוקן ע"י הרמב"ן עצמו באמצעות פסוקים, הצריכו אותו להסביר בצורה שונה הדומה להסבר הלח"ם על הרמב"ם. הרמב"ן מסביר שאותו צדיק המוגדר כצדיק בדין ושזוכה לחיים, והרשע כרשע בדין ומתחייב במיתה, אין הכוונה לחיים ומוות כמוכח הפשוט של המילה, אלא המושג של חיים – כאב הטוב שבעולם ואילו המוות הוא אב הרע שבעולם. כל הטובות של עושר, נכסים, בנים, שלום ובריאות וכדו' הם החיים. ולעומתם, כל הרעות של מחלות, נגעים, מיתח בנים ומקרי צער שונים הם המוות.

על שיטת הרמב"ן קיימות מספר קושיות. המהרש"א על דברי ר' כרוספדיא דוחה את פירוט הרמב"ן מהכרייתא המובאת בהמשך הגמ', ששם מדובר על צדיקים גמורים ורשעים גמורים ולגבי הברייתא לית מאן דפליג שהמדובר הוא על צדיקים גמורים ולא צדיקים בדין, ואם כן, אין שום סברה להניח שהגמ' תשתמש באותו ביטוי פעמיים, כאשר כל פעם המובן שונה.

המהר"ל בחידושי אגרות למס' ר"ה מקשה על פירוט הרמב"ן, שמדבריו משמע שאין אדם נידון לפי מעשיו בר"ה כי אם על פי מעשה אחד. ואין זה נכון שהרי במשנה מצוטט הפסוק "היוצר יחד ליכם המבין אל כל מעשיהם" (תהילים ל"ג) - מעשיהם ולא מעשה אחד. אך גם אם ננסה להסביר כפרוש הרמב"ן, מלבד הגדרת צדיק, רשע ובינוני, כלומר צדיק הוא אכן מי שזכויותיו מרובים מעוונותיו ורשע ההיפך, ואילו לענין חיים ומוות נקבל את דבריו שחיים הוא אב הטוב שבעולם והיפוכו המוות. תיווצר לנו הבעיה הידועה של צדיק ורע לו רשע וטוב לו.

לאחר שהצגנו את הבעיות העיקריות בנושא זה, ועמדנו על הקשיים שמתעוררים מהסכרם, נראה לפרש את המושג חיים והמושג מוות בצורה רחבה יותר. הצדיק בין אם יחיה ובין אם ימות, מהות קיומו תהיה מהות של חיים כלפי עולמנו. אם יחיה בשנה זו הוא יתגדל ויתעלה וישרה מרוחניותו על כל היושבים סביבותיו. ואם ימות ישאר זכרו בעולם הזה לטובה וחמשך תורתו לדורות הבאים אחריו שכן "צדיקים במיתתם קרויים חיים" (ברכות יח:). וכן הרשע, בין אם יחיה ובין אם ימות, תהיה מהות קיומו, מהות של מות כלפי עולמנו. אם יחיה מבחינה פיסית, הרי מבחינה רוחנית תהיה לו ולסביבתו מיתה שכן "רשעים בחייהם קרויים מתים" (ברכות יח:). ואם הרשע ימות, זכרו ימחה מעל פני העולם הזה. וזה מה שנאמר "זכר צדיק לברכה, ושם רשעים ירקב" (משלי י') ובזוהר נאמר במפורש "רשע דלא אזיל באורח קשט אקרי מה".

רמז לרעיון זה נמצא בדברי הרא"ה קוק זצ"ל בספרו אורות: אורות התחיה פסקה י"ז. "מחוך האמונה והאהבה מחאצלים כל האורות הרוחניים שבעולם, המאירים את כל דרכי החיים וההוויה. האמונה והאהבה הן עצם החיים בעולם הזה ובעולם הבא, שום דבר איננו נשאר בחיים כשעושקים מהם את שני המאורות הללו, את האמונה ואת האהבה... הרשעים חסרי האמונה והאהבה, אינם עלולים לשום דבקות אפילו כינם לבין עצמם והינם דומים לאפר שאינו בר גיבול "ועטותם רשעים כי יהיו אפר תחת רגליכם".

המהר"ל בסוף דיונו בנושא זה כותב "ואחה תדע כי כל הפירושים אשר זכרנו אמת גמור ואין חלוק ביניהם רק במשמעות הלשון אבל כולם אמת גמור בלי ספק".

לעילוי נשמת

זוהרה בת שמחה טובול

ח.נ.צ.ב.ה.